

Waite, G.K., *Eradicating the Devil's Minions. Anabaptists and Witches in Reformation Europe, 1525-1600* (Toronto, Buffalo, Londen: University of Toronto Press, 2007, xvi + 319 blz., \$65,-, ISBN 978 0 8020 9155 0).

De Canadese historicus Gary K. Waite, die vele publicaties over de radicale Reformatie op zijn naam heeft staan, onderzoekt in deze studie de relatie tussen elementen uit de radicale Reformatie, in het bijzonder de verschillende varianten van wederdoperij, en heksenvervolgingen in de zestiende eeuw. Dit verband is weliswaar aantoonbaar, maar, zo stelt Waite, ligt bepaald niet eenvoudig. De relatie tussen de vervolging van wederdoperij en heksenvervolging onderzoekt hij aan de hand van de analyse van anti-doperse geschriften van zowel katholieke als protestantse zijde, en door een analyse van de vervolging van heksen en wederdopers in verschillende delen van Europa.

Met uitzondering van de Nederlandse variant van het calvinisme, schiep de anti-doperse polemiek het kader voor de latere vervolging van heksen. De anti-doperse geschriften verhoogden de angst voor geheime genootschappen en door de duivel geïnspireerde complotten. Tegenstanders van de heersende kerk, of dit nu de lutherse of de katholieke kerk was, werden gedemoniseerd, afgeschilderd als door de duivel bezeten, of in ieder geval door de duivel bestuurd. In deze zin was er geen verschil tussen hekserij en wederdoperij.

Het demonische karakter van de duivelaanbidding vonden tijdgenoten soms terug in het gedrag van enkele visionaire wederdopers en bij charismatische sekten, die door hun gedrag vervolging in de hand werkten. Ketterij en hekserij kwamen op deze wijze dicht bij elkaar te liggen. De afwijzing van de kinderdoop versterkte dit beeld, daar de ongedoopte ziel geen of minder bescherming genoot voor duivelse aanvechtingen dan de gedoopte.

Het grote verschil, zo constateert Waite, was natuurlijk dat de wederdopers werkelijk bestonden en dat de rituelen die ze in de verhoren beschreven ook werkelijk uitvoerden, terwijl de heksen en tovenaars onder dwang van martelingen zaken bekenden die zich onmogelijk hadden kunnen voordoen en vaak waren ontsproten aan de geesten van de vervolgers. Hier stond tegenover dat de rituelen, of liever de afkeer van de rituelen van de heersende kerk, van de wederdopers weliswaar bedreigend waren, maar dat ze in feitelijke zin niemand kwaad deden. Ze waren godsvruchtig en leidden, uitzonderingen daargelaten, over het algemeen een onopvallend en van de wereld teruggetrokken bestaan.

De vervolging van dopers in katholieke gebieden was over het algemeen feller dan in de lutherse omgeving. Wat betreft de vervolging in katholieke gebieden was de afkeer van de dopers van de sacramenten van groot belang, met name de kinderdoop en de eucharistie. De ontkenning van het lichaam van de goddelijke kracht van het brood en de wijn kon niet anders zijn dan het werk van de duivel. In deze zin waren ze niets anders dan een tegenhanger van de heksen, en minstens even gevaarlijk.

De uitkomst van Waite's onderzoek is dat er een soort complementaire relatie bestond tussen de vervolging van wederdopers/doopsgezinden aan de

ene kant en hekserij aan de andere kant. In gebieden waar in de loop van de zestiende eeuw er een teruggang was in de vervolging van wederdopers, nam de vervolging van hekserij toe. Dit verschijnsel valt te constateren in verschillende Duitse gebieden, maar ook in de Zuidelijke Nederlanden. Opvallend is, zo stelt Waite, dat de autoriteiten zelden dopers en heksen tegelijkertijd vervolgden. Nadat de dopers uit deze gebieden waren verdreven vonden de autoriteiten in de heksen een nieuwe door de duivel bezeten vijand, die ze wreed vervolgden.

Uitzondering op het complementaire proces vormden de gebieden die deel waren gaan uitmaken van de nieuwe Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. De Erasmiaanse onderstroom, die ook voor het ontstaan van de Republiek bestond, kreeg in de Republiek de overhand in de houding ten opzichte van andersdenkenden, zeker wanneer het protestanten betrof. In de langdurige polemieken tussen doopsgezinden en calvinisten ging het soms hard tegen hard, maar tot vervolging van doopsgezinden kwam het zelden, en als het al eens gebeurde liep het meestal af met een veroordeling tot het betalen van een boete. Verder hadden dopers en calvinisten de afkeer van rituelen en heilige plaatsen gemeen, hetgeen ze gezamenlijk tegenover het katholicisme plaatste.

Terwijl Waite zich concentreert op wederdopers/doopsgezinden, snijdt hij tegelijkertijd een tweede thema aan, dat van de complementariteit van religieuze strijd en heksenvervolging. Ging het nu specifiek om de vraag óf het dopers óf heksen waren, dan wel om de vraag of het óf om religieuze tegenstanders óf om heksen gingen. In Waite's visie waren de dopers bedreigender dan andere protestanten, maar valt er in algemene zin te constateren dat wanneer er geen religieuze tegenstanders voor de bestaande orde waren, de autoriteiten zich al snel op de vervolging van heksen wierpen.

Deze geïnspireerde studie is een aanrader voor wie geïnteresseerd is de gecompliceerde wisselwerking tussen ideeën en feitelijke gebeurtenissen in de zestiende eeuw.

Cor Trompetter, Wolvega

Everts, Ph.P., *De Nederlanders en de wereld. Publieke opinies na de Koude Oorlog* (Assen: Van Gorcum, 2008, x + 382 blz., €45,-, ISBN 978 90 232 4408 0).

‘The first lesson that you must learn is, when I call for statistics about the rate of infant mortality, what I want is proof that fewer babies died when I was Prime Minister than when anyone else was Prime Minister’, schijnt Churchill ooit gezegd te hebben. Het is een treffende illustratie van de macht en de kneedbaarheid van statistisch materiaal. Bij opiniepeilingen speelt dit eens te meer, omdat vooral democratische politici haar niet straffeloos kunnen negeren. De publieke opinie bepaalt de bandbreedte waarbinnen politici mogen opereren.

Op het terrein van de studie van de publieke opinie en haar invloed op het buitenlands beleid heeft Philip Everts zich de afgelopen decennia zeer verdienstelijk gemaakt. Zijn *Controversies at Home. Domestic Factors in the Foreign Policy of the Netherlands* (1989), en recenter, *Public Opinion and the International Use of Force* (2001) vormen belangrijke bijdragen aan de kennis op dit vlak. In zijn jongste boek, *De Nederlanders en de wereld. Publieke opinies na de Koude Oorlog* presenteert Everts de uitkomsten van opinieonderzoek over buitenlandspolitieke en defensievraagstukken in de periode na 1991. Thema’s die aan de orde komen zijn onder meer de deelname aan vredesoperaties, de oorlog in Joegoslavië, Europese integratie en opvattingen over de Verenigde Staten. In die zin is het boek een vervolg op *Wat denken ‘de mensen in het land?’* uit 1993.

Uit de data die Everts presenteert lijkt een grotere continuïteit in opvattingen te spreken dan ik, op basis van de toon van het maatschappelijke en politieke debat en berichtgeving in de media, had vermoed. Zo blijkt Europese integratie onverminderd op steun te kunnen rekenen, en staat ook het overgrote deel van de bevolking nog steeds achter ontwikkelingssamenwerking.

Zeer opvallend, en in strijd met gangbare aannames, is ook dat de ‘lijkenzakkenhypothese’ niet veel steun vindt in de uitkomsten van opiniepeilingen. Deze hypothese gaat ervan uit dat de steun voor een militaire missie afneemt zodra er onder de eigen militairen dodelijke slachtoffers vallen. Een NIPO-enquête uit 2000 laat zien dat ongeveer 20% van de respondenten in dat geval de Nederlandse militairen wilden terugtrekken. Een even groot deel zag echter meer in hard terugslaan, terwijl ook de ongewijzigde voortzetting van de inzet op ruime steun kon rekenen (tabel 4.19, op 122).

Een andere opvallende uitkomst is dat de kwestie-Srebrenica, die op politiek niveau onder meer tot een aanscherping van het toetsingskader voor uitzending en een grotere rol van het parlement heeft geleid, de steun onder de Nederlandse bevolking voor deelname aan internationale militaire operaties niet lijkt te hebben aangetast. Beide bevindingen staan op gespannen voet met de vaak gehoorde, en ook door Everts gehanteerde, aanname dat Nederland een ‘niet-militaire natie’ is.